Kuşku: Yolları Çatallanan Bahçe[*]

Vefa Taşdelen

Giriş

Yolları Çatallanan Bahçe, Jorge Luis Borges'in bir öyküsünün adı. Aynı başlığı taşıyan kitabını ne zaman aldım, ne zaman okudum, bilmiyorum. Bildiğim şey, bir zamanlar elimde dolaşmış olması. Can sıkıcı bir uğraşıyı göze alabilsem, belki kitaplığımın bir köşesinde bulabilirim onu. Ama bir kuşkum var: 1992 yılında, yüksek lisans tez savunmamı yaptıktan sonra, hüznün ve sevincin derin sarhoşluğu içinde, Van'daki öğretmenlik görevime başlamak üzere Fahri'nin üzgün bakışları altında Topkapı otogarından bindiğim Van otobüsünde unuttuğum kitap (ah o güzelim günlüğüm de vardı) *Yolları Çatallanan Bahçe* olmasın? Ve nedense, o kitabı orada ya da başka bir yerde unuttuğum (ya da unutmadığım) hâlde, "Yoları Çatallanan Bahçe" ifadesini sık sık hatırladım. "Kuşku" konusunda bir yazıya soyunduğumda ilk aklıma ilk gelen o oldu; tıpkı daha önceleri kimi zaman kuşku yerine "yolun çatallanması" imgesini kullandığım gibi. Ve onu yazıma başlık yapmakta kuşkulanmadım. Yolun birden çoğa doğru gitmesi, yolların kendi içlerinde tıpkı vücuttaki damarlar gibi dallanıp budaklanması, çatallanmayı ifade eder. Hepimizin hayatında çeşitli dönemlerde yollar çatallanır. Tıpkı, Van otobüsüne doğru giderken benim de yollarımın çatallanması gibi.

Pascal, "insan, çökmüş ve yıkılmış bir bina değildir" der.[1] İnsanın harabe bir binaya benzememesi, içindeki canlılığa, yaşantıya, duygusal, rasyonel, tensel ve tinsel çeşitliliğe işaret eder. İnsan demek, yol demek, yollar demektir. İnsan demek, duygu ve düşünceler demektir. İnsan demek, bilinç demektir. Yalnız akıl, yalnız duygu demek değildir, yalnız ruh, yalnız beden demek değildir. Bunların hepsi demektir, hepsinin çelişkisi ve savaşı demektir. Daha "insan" der demez, bu savaşın sesidir derinlerde bir yerde duyulan. Bu yollar, aklın ve hislerin, insan olma potansiyelinin etkin hâle gelmesiyle ortaya çıkar. Kimisi çok yürür o yollarda, kimisi az. Kimisi kaybolur karanlıkta, kimisi aydınlık kılar dünyayı. Felsefe, edebiyat ve sanat alanı, insanın duygusal ve zihinsel, teorik ve pratik dünyasındaki bu çatışmanın, bu yolculuğun örnekleri ve derinleşmeleri ile doludur. İşte kuşku, insan denen bu bütünlüğü oluşturan kompleks ve çelişkili yapının ateşleyici unsurlarından biridir. Onun etkisi yalnız zihinsel dünyada duyulmaz, pratiğin dünyasında da duyulur. Kuşku demek kimi zaman dinginleşmeyi, kimi zaman şiddeti, kimi zaman acıyı, kimi zaman da sevinci dile getirir. Bu onun "esenlik çizgisi" ile alakalı bir durumdur. İşte bu makalede, kuşkunun insan dünyasındaki yeri anlaşılmaya ve "esenlik çizgisi" belirgin kılınmaya çalışılacaktır.

---

[*] *Başka Psikiyatri ve Düşünce Dergisi*. Yıl: 2010, Sayı: 5, ss. 203-206.

[1] Pascal, *Düşünceler*, Çev. İ. Zeki Eyüboğlu, Oluş Yayınları, İstanbul, 1960, s. 21.

1. Kuşkunun "İkicil" Doğası

Hayret, merak, sorma ve bilme isteği her insanın doğasında vardır. Bunu, insanın dünya ile karşılaşmasının en bariz bir şekilde ortaya çıktığı çocukların sorularından anlayabiliriz. Aristoteles de, insanın "doğal olarak bilmek istediğini" söylerken, suyun akması, taşın düşmesi nasıl doğal bir durumsa, bilme isteğinin de işte öylece doğal bir eğilim olduğuna dikkat çeker.[2] İnsanın bilmek isteyen doğasında, bu istekle birlikte ve bu isteği kışkırtan bir itki olarak kuşku da vardır. Bu nedenle kuşku, her insanda az ya da çok etkindir. Çünkü hayret ve merak etkindir, bilme isteği etkindir. Kendi varlığı ve evrenle karşı karşıya gelen insan, anlamak ve bilmek ister. Farkında olsak da olmasak da, bu zihinsel tutumumuzla evreni kendimize tanıdık kılmaya, kendi sonlu ve sınırlı varlığımız hakkındaki endişelerimizi gidermeye çalışırız. Evrenle ve hayatla kurduğumuz ilişki ve iletişim biçiminde dünya içimize yavaş yavaş işler. Kendi sonlu ve sınırlı varlığımız da işler. Çocuklarda ardı arkası kesilmeyen sorularla ortaya çıkan yoğun bilme isteğini dikkate alırsak, dünya ile karşılaşmanın bir merak, tanıma ve bilme isteğinin de ötesinde nasıl tutkulu bir çabaya, varoluşsal bir patlamaya dönüştüğünü görebiliriz.

Bilme, anlama ve inanma isteğimizde kuşku ortaya çıkar. Bu nedenle kuşku bir tutum, bir varoluş biçimidir. Bu yaşama biçiminin kuramsal ve pratik boyutları vardır. Kuramsal boyutu daha çok evrenin, insanın ve varoluşun bilgisi karşısında ortaya çıkar. Kuşku en açık şekilde kendi cevabımı verme isteğimde çiçeklenir. Başkalarının cevabı beni doyursa, kuşku duymama gerek kalmaz. Benim kuşkum ben olduğum için var, senin kuşkun sen olduğun için var. Biz olmasak kuşku da olmayacak, yol da olmayacak, yollar da çatallanmayacak. Kuşku insan doğamızla, insan olmamızla, dünya içinde bulunuşumuzla, sonlu ve sınırlı varlığımızla alakalı. Kuşku duyuyorum, çünkü soru sormak istiyorum. Soru sormak istiyorum, çünkü bilmek istiyorum, kendi cevabımı vermek istiyorum. Kuşku duyarken, içinde kendi yolumu, kendi evimi, kendi penceremi inşa edebileceğim bir kara parçası arıyorum. Dünyayı, insanı ve hakikati görmek istediğim, benim yeryüzündeki konumumu gösteren, koordinatlarımı oluşturan bir arsa. Kuşku duyuyorum, çünkü kendi zeminimi arıyorum. Kuşku duyuyorum, çünkü kendimi arıyorum.

Kuşkunun temelinde yolun çatallaşması, ikileşmesi vardır. İngilizce kuşku anlamına gelen *doubt*, kök olarak "iki" (*dou*) sözcüğüne dayanan, Latince "tereddüt", "iki seçenek arasında bocalama", "belirsizlik" gibi anlamlara gelen *dubitare*'ye dayanır.[3] Almanca kuşkunun (*Zweifeln*) kökeninde de iki (*zwei*) sayısı vardır. "Benzetme"yi ifade eden Arapça kökenli *şüphe,* bu hâliyle kesinlikten yoksunluğu, bulanıklığı işaret eder. "Teşbih", "müteşabih" gibi şüphe ile aynı kökten türeyen sözcükler de, *dubitare* ve *Zweifeln*'deki bulanıklığı, belirsizliği, sanıyı ifade ederler. Türkçedeki, "ikircikli", "ikircim" gibi sözcükler de, kuşkudaki "double" yapıya dâhildir. "Belirsizlik" her durumda kuşkunun verimli toprağıdır. Kuşkunun çiçeği, tereddüt karşısında açar. Desacrtes'in ifadesiyle her şey yeterince "açık" (*clara*) ve "seçik" (*distincta*) olsaydı, kuşku duymamıza gerek kalmazdı. Bizi kuşkuya sevk eden husus, karşı karşıya olduğumuz belirsizlik, yüz yüze geldiğimiz bulanıklıktır. Kuşku duygumuza bir aydınlanma isteği, bir belirsizlikten ve bulanıklıktan kurtulma arzusu eşlik eder. Kuşku bir tutumdur, bir yaşama biçimidir. Kuşku, kendi kendisini tüketmek isteyen bir duygudur. O, açıklıkta, vuzuhta, aydınlıkta, kesinlikte dinlenmek, huzura ermek ister. Kuşku, "bu böyledir" demez, aksine "böyle olabilir mi?" diye sorar, "şöyle de olabilir" diye bir yorumda bulunur, bir alternatif sunar; böylece düşünceye yeni bir yol açar. Buna göre, kuşku ilk bakışta değil, ikinci bakışta ortaya çıkar. İkinci bakış kuşku durumuna

---

[2] Aristoteles, *Metafizik*, Çev. Ahmet Arslan, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1985, s. 79.
[3] Bkz. John Ayto, *Dictionary of Word Origins*, Arcade Publishing, New York, 1991, s. 182.

işaret eder.[4] Kuşku felsefî anlamda *theoria* alanına, bilgisel ve düşünsel alana aittir; eylemler ve pratikler alanına (*praxis*) değil. O, çatallanan yollardan kurtulup bahçeye doğru gitmek ister. Bu nedenle kuşku kuşkudan kurtulmak ister, bir kesinliğe ulaşmak ister. Sözcüğün bu anlamı, Descartes'in "yöntemli kuşkusunda" (metodik şüphe) kendini açığa vurur.[5] Burada kuşku artık kuşkuyu sürdürmek için değil, en açık anlamıyla kuşkudan kurtulmak içindir.

2. Büyük Karşılaşma

İnsanın yeryüzü ile, evrenle, dünyanın ve evrenin olgularıyla karşılaşması ilginç, karmaşık ve kimi durumda sancılı bir süreçtir. İnsanın insanla, insanın kendisiyle karşılaşması daha da ilginçtir. Peki, ne vardır bu karşılaşmada, onu ilginç kılan şey nedir? Pek çok yönü vardır bunun. Birincisi şu olmalı: Varoluşa çıkan insanın varlık karşısındaki hayreti, şaşkınlığı, hayranlığı. Yokluktan varlığa geçmenin huzuru, sevinci, korkusu, endişesi, dehşeti. Daha öncesi olamayan bilincin kendini varlıkta hissetmesi, varlıkta algılaması. Ne varsa bu *ilk* karşılaşmada var, ne varsa bu *ilk* şaşkınlıkla var, ne varsa bu *ilk* hayrette, ne varsa bu *ilk* heyecanda var. Daha sonra varlık kanıksanır gibi olur, varolan kanıksanır gibi olur, yaşam ve ölüm kanıksanır gibi olur. Daha önce hayret veren hayret vermez gibi olur, daha önce şaşkınlık yaratan şaşırtmaz gibi olur, daha önce derin etkiler bırakan etkilemez gibi olur. Dünya sıradanlaşır, evren sıradanlaşır, insan sıradanlaşır, olup bitenler sıradanlaşır. İlk anın bilgeliğinden sıyrılan bilinç giderek soru sormaz, merak etmez gibi olur. Varlık karşısında adeta duyarsızlaşır. Giderek alışkanlığın suskunluğuna gömülür, telaşın seline kapılır, varlığı unutur, varolmanın heyecanını ve sevincini unutur. Sanır ki, hayat hep böyleydi, bundan sonra da böyle olacak. Bu "duyarsızlaştıran bilgisizlik", insanın yeryüzündeki varoluşunu besleyen en önemli yaşam kaynaklarından biridir. Bu bilgisizlik sayesinde, hayat kendisine sonsuz bir mutluluğu vaat eder gibi görünür. Hayatı ileriye, belirli bir sona doğru sürükleyip götüren bu temel hissizlik durumudur. Zira hüzün çoğu kez diş geçiremez ona, umut ve gelecek duygusu yaralarını iyileştirmek için gece gündüz çalışır durur, organizma kendi içinde bir direnç üretir. Hüzün dişlerini geçirdiğinde ise dünyanın manzarası değişir birdenbire; varlık ve yokluk, hayat ve ölüm, sevinç ve keder başka türlü görünmeye başlar.

Bu son geldiğim nokta ruh bilimcilerin alanına giriyor daha çok. Ben hayretin ve şaşkınlığın, merakın ve hayranlığın, yani şu önemli "karşılaşma"nın *ilk* anına geri dönmek istiyorum; varlığın beni şaşırttığı, hayrete düşürdüğü, bilmenin ve anlamanın, sevmenin ve yerleşmenin, itirazın ve kabullenmenin, korkunun ve umudun insanda yer ettiği *ilk* duruma. Zira felsefe burada, biraz daha "geride", "kaynakta", "ilk hâlde" duruyor. Ben bir felsefeci olarak kendi yerimi orada, dünyanın içime yerleştiği bu ilk anda, bu hayret ve şaşkınlık durumunda görüyorum. Ve burada sanırım asıl sorun "ben ben" deyip durduğum bu şeyde: Ben neyim, kimim, neden buradayım, neden varım? Beni kendim kılan, bana var olduğumu,

---

[4] Kuşkunun "ikicil" yapısı yalnızca bilgisel değil, aynı zamanda inançsaldır da. Bu "ikincil" bakışın, istenildiğinde dini metinlerde de karşılığı bulunabilir. Sözgelimi Kuran'da, bir kez bakmaktan, ardından durup bir kez daha bakmaktan söz edilir. "O, yedi göğü tabaka tabaka yaratandır. Rahman'ın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin. Bir kere daha bak! Hiçbir çatlak (ve düzensizlik) görüyor musun? Sonra gözünü iki kere daha çevirip gezdir; göz (uyumsuzluk bulmaktan) umudunu kesmiş bir hâlde bitkin olarak sana dönecektir." (Mülk, 3-4). İlk bakış, anlamak ve bilmek isteyen bir bakıştır. Kuşku, ikinci bakıştadır. O, öncelikle ilk bakışın verilerinden kuşkulanmayı, ilk bakışın sağladığı bilgi ve anlayışı sarsmayı amaçlar. Burada hem ilk bakıştan elde edilen bilgiden, hem de varlığın kendisinden kuşku duyulması söz konusudur. Ne var ki, ikincil bakış, her ne kadar kuşkunun bir eylemi olsa da, temelde kuşkudan kurtulmayı da amaçlar; ikinci bakışla kuşku kendinden kurtulmak ister. *Dubitare*'nin iki şey arasında seçim yapmak, tereddüdü giderip seçeneği teke indirmek gibi anlamları da vardır. Bu hâliyle kuşku, sürekli olarak kuşku hâlinde kalmayı değil, kuşkudan kurtulmayı da ifade eder. İkinci bakışta göz aradığı kusuru bulamadan geri döndüğünde, seçenek bire inmiş, bulanıklık dağılmış ve göz açıkça görmüş olur. Artık söylenebilecek şey şudur: "Bu aşikâr bir şeydir!"

[5] Bkz. Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*, Çev. K. Sahir Sel, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1984, s. 32, vd.

bir şey olduğumu söyleyen içimdeki bu ses de ne? Tıpkı Kant'ın o ünlü sözünde olduğu gibi*: "İki şey içimi derin huşu ile dolduruyor: Üzerimdeki yıldızlı gök ve içimdeki ahlak yasası!"*.

Hayretim beni büyülüyor: Varlıktan çok, varlıksızlık duygusu var içimde, nedense varolmayabilecek iken varolmuş biri olarak hissetme eğilimi duyuyorum kendimi. Varolmamı gerektiren şey, varoluşumun temelinde olan bu şey, bu temel ilke, bu *arkhe* nedir? Varlıksızlık hissi acıtır içimizi, elimizi yokluktan varlığa doğru uzattığımızda varlık bizi incitir. Bunu en iyi, kaybettiğimiz bir yakınımızın hatıralarında yaşarız. Sorun şurada duruyor: Yolum sislerin içine, dağların ardına doğru götürüyor beni; öyle görünüyor. Sanki iki yokluk arası bir varlık gibiyim ben. Bu varlığı nereden buldum. Dün değil, yüz yıl önce değil, orada şurada değil de şimdi ve burada bulunmamın anlamı ne? Dünyaya yerleşebilecek miyim? Dünyalı olabilecek miyim? Kendimi bir gösteriye çıkarılmış gibi hissediyorum. Varlık gösteriliyor bana, hayat ve ölüm gösteriliyor, insan ve varoluş, acı ve sevinç gösteriliyor, sevgi ve güzellik gösteriliyor, aşk ve nefret gösteriliyor. Bilinç bunun için, görmek için olmalı. Varlığı görüyorum, hayatı görüyorum, acıyı ve mutluluğu görüyorum. Bu gözün, bu görüşün, bu sahneye çıkmanın, bu varlığı görmenin, varlığı ve yokluğu temaşa etmenin anlamı ne? Varlık ve yokluk, bilinç için. Doğum ve ölüm de. Hayatı bilinçle yaşamanın, insana bir ceza mı, yoksa ödül mü olduğunu düşünmem gerek. Descartes, "varım" dediğinde, varolmaya bir sınır çizmediği, bunu kuşkulu hâle getirmediği kesin. Oysa "orada-varlık", orada (*da*) varolduğu (*sein*) sürece vardır (*Dasein*).

İnsan dünyasında her sorunun bir cevabı, her eylemin bir bahanesi vardır. En iyisi şudur: İnsan, hem kendi sorusunun cevabı, hem kendi eyleminin bahanesidir. İnsan, kendisinin bahanesidir. Soruyu her soruşumda, "hem / hem de", "ya / ya da", "yoksa", "acaba", "gerçekten mi", "sanki" deyişimde, hayretimle, şaşkınlığımla, merakımla, kuşku da benimle birliktedir. Ben sormuyorum o soruyor, ben görmüyorum o görüyor, ben anlamıyorum o anlıyor. Ben dediğim bu şey biraz da kuşku, biraz da hayret, biraz da şaşkınlık, biraz da bilme ve kavrama isteği ve Yunus'ta gördüğüm kadarıyla biraz da hayranlık. Ama bir yerde durma, yerleşme isteği de. Kuşku benimle olduğu sürece, rahat yok bana, yerleşmek yok, mukim olmak yok. "Anlama" (*verstehen*) Heidegger'e göre, insanın temel ruh hâli. Bilinç hem kendini, kendi potansiyelini, hem de içinde yaşadığı evreni anlamak istiyor. Sürekli parantezler açıyor, sürekli virgüller koyuyor, sürekli sorular soruyor. Bir doymazlık, bir tatmin olmazlık. Kuşku soruyu, soru kuşkuyu tetikliyor. Cevap geçici, göreli. Soru orada duruyor. Herkes kendi sorusunun cevabını arıyor, kendi sorusunun cevabı olmak istiyor. Kuşku, sorunun yanında "ikinci hâl" olarak duruyor. Hiçbir zaman birinci olmak istemiyor. Cevap bizi bir konuma yerleştirir. Kuşku buu konumdan sökmek, yolculuğu sürdürmek ister. Bilir ki, öncesi ve sonrası olmayan için, yerleşmek değil, yolcu olmaktır en iyisi. Bu yolculuk şöyle başlar: *"Anne bu ne?" "Baba burada ne var?" "Amca nereye gitti?" "Dede yine gelecek mi?"* İşte bilincin dünyaya doğru attığı ilk adımlardır bunlar. Bilinç dünyaya açılırken, dünya da bilince açılır. Husserl, bilincin "yönelimli" bir varlık olduğunu söylerken haklıdır. Zira bu ilk hâlde, bu şaşkınlık, hayret ve merak hâlinde, bilincin tüm kapasitesi ile varlığa, hayata doğru yöneldiğini görürüz. "Bu ne" diye sorarken, sorduğu şeyi kavramak, zihnine yerleştirmek de ister. "Bu ne" diye sorarken, dünyayı zihnine yazmak ister. *İkinci*si, kuşkudur. Kuşku, cevaptan sonra gelir, her zaman ötekidir. Bu hâliyle, yazılan yazıyı silmek, ilk bakışı kuşkulu hâle getirmek, geçersiz kılmak, ilk yolun yanına bir başka yol açmak da ister. Kuşku hayretin, merakın tazeliğini gösterir. Kanıksama esnasında, "ikinci" başını yukarı kaldırmaz, aktif hâle gelmez. Hep oradadır, ama varlığı hissedilmez. Kuşku yaşadıkça merak da yaşar, kuşku yaşadıkça şaşkınlık da yaşar, kuşku yaşadıkça bilme isteği de yaşar*: "Amca yine gelecek mi?" "Dede nereye gitti?" "Biz de gidecek miyiz?"* İnsanın kendi varlığından türettiği bu bilme ve anlama gereksinimi, filozof olma yaşını, Platon her ne kadar "ellibeş"e

kadar uzatsa da[6], Jaspers'in de işaret ettiği gibi, kökene, ilk şaşkınlık ve hayret anına, çocukluğun o yalın ve saf dünyasına değin indirger.[7] Dolayısıyla filozofluk, tabiî ki beraberinde de sorma, bilme ve anlama isteği, hep nedir sorusu ile birlikte bulunur. Sorular yol açıcı sorulardır: neden, nasıl, niçin? Soruları sorduğumuzda anlama isteğimiz de ileri bir aşamaya geçer. Felsefe soru sorar, cevap arar, cevaplar arar. Kuşku duyulan her bir anda bir anlama, bir yeniden ve başka türlü anlama isteği kendini hissettirir. Bu nedenle kuşku, "yol açıcı" bir ruh hâlidir. Onun sesini kendi içinde duyan kişi, tutkulu bir arayış içine girer. Bu durum, en açık şekilde, felsefeyi tanımlayan bilgelik aşkında, bilmeye duyulan sevgide kendini gösterir.

3. Kuşku ve Felsefe

"Sorgulanmamış hayat yaşanmaya değemez", der filozof.[8] Sorgulamak, soru sormaktır. Felsefe bunu en iyi "nedir" sorusu ile yapar. "Nedir" sorusu, felsefenin gözüdür. *Teheoria,* bir "görme eylemi" olarak "nedir" sorusu ile başlar. Bilmek isteyen bir tutumun ifadesi olan "nedir" sorusunun temelinde kuşku, eleştiri, yani durup yeniden bilme isteği vardır. Kuşku sorularla, sorular da kuşkularla gelir. Kuşku soruyu, soru da kuşkuyu doğurur. Kendisine ilişkin soru soramayacağımız bir konuda kuşku duymamız da anlamsızdır. "Çünkü kuşku, ancak sorunun var olduğu yerde var olabilir."[9] Kuşku, sormayı soruşturmayı sürdürmektir. Kuşku yolculuğu sürdürmektir. Kuşkunun yapısı, insan doğası ile uyum içindedir. Zira insanın da yolculuğu sürmekte, her gün yeni durumlarla karşılaşmaktadır. Kuşku hayatın, zihnin ve dünyanın yapısını katılaşmaktan korur, esnetir; onları her zaman yeniden anlaşılmaya uygun hâle getirir. Bu nedenle kuşku her şeyden önce bir bilme ve inanma sorunu olarak kendini gösterir. Bilemediğim her durumda kuşku duyarım, inanamadığım her bir durumda kuşku duyarım, anlayamadığım her bir durumda kuşku duyarım. Tabiî ki şunu söylemek de mümkün: Kuşku duyduğum için bilgimi, inancımı ve anlama biçimimi sorguya açarım. Ama kuşkumla, her şeyden önce, bilme, anlama ve inanma isteğimi ortaya koyarım. Kuşku aklın suya kanamaması, gözün ışığı gdoyamaması, kalbin gördüğü, işittiği ve bildiğiyle tatmin olamaması durumudur. Kuşkunun ardından söylenebilecek söz şudur: "Bir de şu var…", "acaba şu da söylenebilir mi?" Böylece ortada duran yol çatallanmaya, cevap çeşitlenmeye başlar.

Felsefenin sorduğu sorular, bir apaçıklık karşısında ortaya çıkamaz. Felsefe belirsiz olanı, apaçık görülemeyeni sorar. Bu soru bir kez soruldu mu, artık herkes kendi gördüğünü, başkalarının gördüğüne tercih edecek, kendi bakışının ve görüsünün daha doğru olduğunu söyleyecektir. Belirsizlik karşısında ortaya çıkan felsefî çaba, yine bir belirsizliğe (*aporia*) doğru gider. Belirsizlik karşısındaki bu spekülasyon iki özelliği beraberinde getirir: 1) Kuşku, 2) eleştiri. Bunların ikisi bir arada bulunur. Kuşku duyduğumuz her bir anda eleştiriye de başlamış oluruz, eleştirdiğimiz her bir anda ise kuşku da bizimledir. Kuşku durumunda hem belirsizliği görme, hem de onu yok etme endişesi vardır. Burada hakikatin gerçeğin söylendiği gibi olmadığı, olmayabileceği görüşü ortaya çıkar. Yoldaki bu çatallanmadan filozofun kendi görüşü türer. Bu belirsizlik, gündelik dilden ayrılmayı da gerektirir. Felsefenin gündelik dil dışında bir dil arayışı içinde olması, onun yalnız kuramsal dille ortaya çıkabileceği gerekçesinden kaynaklanmaz, gündelik dilin, felsefenin belirsizliği karşısında oldukça basit ve açık bir dil oluşundan da kaynaklanır. Filozof, karşısında olduğu belirsizliği, bu belirsizliği inşa edebilecek kavramsal bir yapı içine almayı yeğler. Bu nedenle de gündelik dilin açıklığından, basitliğinden, anlaşılabilirliğinden uzaklaşır. Felsefe gündelik dile sığmaz.

---

[6] Plato, *The Republic*, Çev. Desmond Lee, Penguin Books, London, 1987, s. 292.
[7] Karl Jaspers, *Felsefe Nedir?* Çev. İ. Zeki Eyüboğlu, Say Yayınları, İstanbul, 1986, s. 145, vd.
[8] Platon, *Sokrates'in Savunması*, Teoman Aktürel, Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 54.
[9] Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus,* Routledge & Kegan Paul, New York, 1961, s. 149.

Çünkü belirsizlik gündelik dile sığmaz. Bu durumda filozof, gündelik dilin alanından, onun basitliği ve sağduyusundan ayrılarak zorlu bir yola koyulur. Bu yolların çatallandığı bir başka noktadır. Bu nedenle felsefe çoğu kez zor ve anlaşılmaz görünür.

Soru sormakla istediğimiz şey, kapalılığı açma, bulanıklığı netleştirme, belirsizliği aydınlatma isteğidir. Soru, kendisini ortadan kaldırmak isteyen bir yöneliştir. Sorularımızın ardına düştüğü hedef, açıklık ve seçikliktir. Açık kılabilme isteği ile soru sorarız, belirgin kılabilme isteği ile soru sorarız. Ancak, amaçlanan bu kesinliğin, açıklık ve seçikliğin felsefî soruyu da ortadan kaldıracağını unutmamak gerekir. Wittgenstein'ın şu sözleri konumuza uygundur: "Amaçladığımız açıklık, aslında *tam* açıklıktır. Ama bu yalnızca felsefî sorunların *tamamen* ortadan kaybolması gerektiği anlamına gelir."[10] Tam açıklığın olduğu yerde, tabiî ki, felsefe ve felsefî soru ortaya çıkmaz; kuşku da ortaya çıkmaz. Wittgenstein'ın gündelik dilde ve bu dilin anlamında bulduğu apaçıklık, felsefî soruyu da, sonuçta felsefeyi de tüketen bir niteliğe sahiptir. Ancak, unutulmaması gereken şey, felsefî soruların özce gündelik sorulardan farklı bir yapıda olmalarıdır. Gündelik sorular, eyleme yönelik sorulardır. Gündelik yapıp etmelerde sorular en aza iner. "Eylem adamlarının çoğu, soru sormayı en aza indirmiştir." Doğası gereği felsefe eylem bilgisi değildir. felsefî sorular da eyleme ilişkin sorular değildir. Onlar eyleme sevk etmez, düşünmeye sevk eder. Felsefe hakikate yönelir. Pratik bilginin amacının eylem olmasına karşılık, kuramsal bilginin amacı hakikattir. Felsefe amacı eylem olan pratik bilgi, pratiğe ilişkin bilgi değil, hakikatin bilgisidir. Felsefî sorular tekil olayları, kişisel sorunları, özel durumları sormaz, genelleştirici sorulardır. Bir şeyin nasıl olduğunu, nasıl meydana geldiğini değil, ne olduğunu, niçin öyle olduğunu sorar. Bu nedenle, nesnenin somut yapısına ilişkin nicel sorular değil, dilin anlamına ilişkin nitel sorulardır.[11] Her zaman yeniden, yeni baştan sorulması gereken sorulardır. Felsefe, bir 'nedir' diye sorma sanatı olarak, özü sorar: bilgi nedir, erdem nedir, hakikat nedir? Öz, bir şeyi kendisi yapar ve onu diğer şeylerden ayırır. Felsefe her şeyden önce *nedir*'le ilgili bir düşünme biçimi olarak ortaya çıkar. "Bilgi nedir" diye sormak bilgiyi bilgi, varlık nedir diye sormak varlığı varlık yapan özü sormaktır. Şu hâlde, kuşkunun birlikte yürüdüğü sorular, daha çok kuramsal sorulardır.

4. Kuşkunun Esenlik Çizgisi

Kuşku bir hâldir. Her hâl gibi onun da nedenleri vardır. "Açıklık seçiklik" gereksinimi kuşkuyu üretir. Açıklık ve seçiklik karşısında soru sormayız. Kuşkuyu belirsizlik ve kapalılık besler. Kuşku bilmek değil sanmaktır, bulmak değil aramaktır, görmek değil görür gibi olmaktır. Kuşku duyduğum her bir anda bir parantez açarım, bir soru işareti koyarım. Bununla kesinsizliği, belirsizliği, arayışı, sanıyı vurgularım. Zihin bilemediği, kavrayamadığı, kuşatamadığı bir şey karşısında kuşku duymaya başlar. Belirsizlik kuşkuyu, kuşku soruları ortaya çıkarır. Kuşku hâli de, duruma göre, belirli bir rahatsızlığı, huzursuzluğu doğurur. Bu durumda kuşku bir uyuşmazlığı ifade eder. Bilincim dünya içinde rahat edebilse, dinginliğe kavuşabilse kuşku olmayacaktır. Kuşku, kendini bir tarafta, "başka" görmektir. Dostoyevski,

---

[10] Ludwig Wittgenstein, *Felsefi soruşturmalar*, Çev. Deniz Kanıt, Küyerel Yayınları, İstanbul, 1998, s. 79.

[11] "Felsefedeki nedir, 'günlük sorular gibi dünyaya yönelmiş' değildir. 'Felsefe soruları *bir bakıma* dünyayı sormaz. ... Felsefedeki nedir kavramların anlamını sorar. Bu nedir'de şaşmayla karışık bir araştırma dileği açığa çıkar. Nedir doğrudan doğruya anlama yapışıktır. 'Nedir', '... *anlamı nedir*' ile aynı şeydir. ..Felsefe, nedir'in soru konusu yaptığı kavramların anlamıyla uğraşır. Her felsefe sorusunda amaç, bir kavramın ya da kavram öbeğinin açıklanmasıdır. Anlamı sorma felsefe sorularının özelliğidir. Felsefede asıl kaygı anlamdır. Oysa günlük sorular anlama ilgisizdir. Sokak kapısı kapalı mı, gibi. ...Felsefe sorusu ne evren olarak evreni, ne de dil olarak dili sorar. Kısaca söylemek gerekirse, felsefe sorusu, dünyaya-yönelmiş-olan-dilin-anlamında derinleşmeyi başlatır denebilir. Böylece, felsefenin, tümüyle bu derinleşme olduğu meydandadır." (Felsefî sorular ve gündelik sorular hakkında bkz. Nermi Uygur, *Felsefenin Çağrısı,* Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984, s. 18, vd, 28-29, 34-35).

hapishane yıllarında tuttuğu günlüklerde şöyle der: "Onlar bir arada, bense yapayalnızım." Kuşku, bir şey, bir durum karşısında kendi yalnızlığını ve başkalığını hissetmektir. Kuşku başka hissetmek, başka görmektir. İşte burada söz konusu çatallaşma ortaya çıkmaya başlar. Kuşku bilincin sesidir; bilincin kimi zaman acılı, kimi zaman neşeli sesidir. Uyumsuz sesidir. Meydan okuyan sesidir. Yurtsuz ve huzursuz sesidir, tedirgin sesidir. Bilinç, içinden sessizce akabileceği bir mecra bulduğunda, kuşkudan da kurtulacaktır.

Kuşku bir düzen arayışıdır, bir ahenk ve uyum arayışıdır. Bu nedenle özü gereği kendini sürdürmek ve yaşatmak isteyen değil, aksine kendinden kurtulmak isteyen bir tutumdur. Onun esenlik çizgisi, sağduyulu bir eylem olmasındadır. Sağduyu çizgisini yitirmeye başladığında, evham üretmeye de başlar. Teorik anlamda, kuşku, bir yolda olduğunu, hiçbir şeyin nihai olarak bir kesinliğe ulaşamayacağını bilir. Bu nedenle yoldadır, yolda olmanın bilinci içindedir. Yolda olmanın her anını, bir rahatsızlık olarak değil, bir coşku ve huzur vesilesi olarak yaşar. Jaspers, felsefeyi "yolda olmak"[12] olarak tanımlarken, bir bakıma felsefenin temelindeki bilmeye karşı duyulan sevgiye de işaret etmiş olur: Felsefe yalnızca yolda olmak değil, yolda olmayı sevmek, bunda her an kendini yineleyen bir sevinci de yaşamaktır. Dolayısıyla teorik anlamda, bilgiye ve düşünceye yönelik kuşku, bir esenlik çizgisine işaret eder. Onun, yolu tüketmek, yolculuğu sonlandırmak, bütün soruları cevaplamak gibi bir tutkusu yoktur. Kuşkudan bu hırs çıktığında, geriye bizzat yolculuğun kendisini sevmek kalır. Kuşkum beni sağduyumdan ayırmamalı, beni rahatsız etmemeli. Kuşkum yolumu açmalı, kuşkum kuşkumu gidermeli. Descates'in "metodik kuşkusu", kuşkunun esenlik çizgisine örnektir. Esenlik yönünde bir girişimdir. Kuşkulardan kurtaran kuşkudur.

Felsefecilerin kuşkucu kişiler oldukları, kuşkuyu sevdikleri kesindir; ancak onların kuşku çizgisi, esenlik çizgisine dâhildir. Zira onların kuşkuları bilgiye, hakikate ulaşma yönünde bir kuşkudur; hakikate erişmede bir "yöntem"dir. Kuşkuyu nerede ve nasıl kullanacağını bilmek önemlidir. Onu hayatının her anına egemen kılmak isteyen kişi, elinin değdiği her şeyi altına çeviren mitolojik kahramana benzer. Altın değerlidir, ama su ve ekmek daha değerlidir. Kuşku, insanî bir özelliktir, ama güven, sadakat, bağlılık, iman da insanî bir özelliktir. Kuşku bir ateş gibidir; onula neyi yakacağımızı, neyi pişireceğimizi bilmemiz gerekir. Felsefî kuşku, her zaman sağduyunun, aklın doğru ve tutarlı düşünme ilkelerinin, hakikat yolunda adım adım ilerleyişin, seçenekleri ayıklamanın yöntemidir. Bıçakla neyi keseceğimizi, ateşle neyi yakacağımızı bilmek, sağlık çizgisinde, sağduyu çizgisinde kalabilmek için her zaman önem taşır.

Kuşku, "bir şey" karısında duyulur; tıpkı eleştirinin bir şey, bir üretim karşısında eleştiri olması gibi. Bu durumda kuşkunun iki ucu vardır: (1) Kuşkunun nesnesi (kendisinden kuşku duyulan), (2) kuşkunun öznesi (kuşkuyu duyan). Kuşku hâli, bu iki kutup arasında oluşur. Burada her iki faktörün, kuşku hâlindeki oranları değişebilir. Zira her bir kuşku durumu, kendi başına diğerlerinden farklı, "tekil" karakterli bir hadisedir. Bazısında öznenin, bazısında nesnenin pay daha yüksektir. Kuşkunun esenlik çizgisi, tümüyle bu oranda ortaya çıkar. Kuşku, eğer özne tarafından üretilen bir "evham"a dayanıyorsa, hiçbir gerekçesi yoksa, o zaman esenlik çizgisini kaybetmiş, çatallanan yollarda, nereye gittiğini bile bilmeden yol almış demektir. Kuşku nesnesinden kaynaklanan kuşku hâlinde ise bir "doğru sezme", "doğru anlama", "doğru algılama" durumu söz konusudur. Bu da kuşkuyla ilgili gündelik hayattaki esenlik durumunu dile getirir. Her bir bireyin kendini korumasında, gündelik iletişimini sürdürmesinde, pratik hayattaki işlerini zarar görmeden yapabilmesinde, esenlik çizgisi içindeki kuşku hâlinin az ya da çok katkısı vardır. Bu tür kişiler, hayatta diğerlerinden daha başarılı olma şansına sahiptirler. Ama kuşku, bir başka yola girdiğinde, derin huzursuzluğun uğultuları da duyulmaya başlar. Zihin, olup bitenden sürekli evham üretmeye başladığında, kuşku, tabiî ki önce kendini taşıyan kişiye yük olmaya başlar. Daha sonra, bu huzursuzluk

[12] Karl Jaspers, *Felsefe Nedir?*, s. 47.

biçiminden, sosyal çevre de etkilenmeye başlar. Kuşkunun, kuşkusuz, bir esenlik çizgisi olmalı: hangi tür kuşku sağlık, hangi tür kuşku rahatsızlık belirtisidir? Kuşkunun bütün türleri, insan zihni için, onun bilişsel yaşantısı için, bilinç durumları için iyi midir? Kapılarımızı her türlü kuşkuya açık tutmalı mıyız, yoksa kuşkudan da kuşkulandığımız durumlar olmalı mı? Şunu söyleyebiliriz: İyi bir kuşkucu, kuşkudan da kuşkulanmalı. Rousseau, *Emile*'de kuşkunun esenlik çizgisini şu şekilde çizer: "Tam odadan dışarı çıkıyorken arkadaşlarının kahkahalarını işitirse kendisiyle alay edildiğinden şüphelenmek yerine neşeli bir şeylerden bahsedildiğini düşünür. Yatağında uykuya dalmadan önce binbir türlü vesveseyle huzursuz olmaktansa, gün boyu yaşadığı güzellikleri düşünerek renkli rüyalar görür. Her daim neşe dolu fikirlerle dolu olduğu için yaşamaktan korkmayacaktır."[13]

Kuşkunun esenlik çizgisi konusunda söylenebilecek bir başka husus, felsefenin hoşgörülü bir etkinlik olduğu konusunda ortaya çıkar. "Ben böyle düşünüyorum" demek, "sen nasıl düşünüyorsun", "senin görüşün nedir", diye sormaktır; "sen benim gibi düşünmeyebilirsin" demektir. Hoşgörüde kuşku dinginliğe kavuşur. Kuşku hoşgörü zemininde bir esenlik belirtisidir. Kuşku, amacı kendi içinde olan *(auto-telos*) bir durum değildir. Kuşku, kendinden kurtulmak isteyen bir çabadır. Bu da ikinci bakışta, yeniden bilmek isteyişte, sorunun cevabında ortaya çıkar. Kuşku, sürekli kuşku değildir. O, bir bilincin içinde kendini dinginleştirecek bir zemin de bulur.

Sonuç

Her filozofta kuşku duyma özelliği vardır. Çünkü eleştirme özelliği vardır, soru sorma özelliği vardır, mevcut cevapla yetinmeme özelliği vardır; çünkü anlama özelliği vardır. Felsefe kolay ikna olmaz. Sormayı sürdürür. Çünkü doğasında kuşku vardır. Felsefe doğrularımızın neden doğru, yanlışlarımızın neden yanlış olduğunu sorar; doğrularımızın ne kadar doğru yanlışlarımızın ne kadar yanlış olduğunu sorar. Şimdi ve burada bulunmamızın anlamını sorar. Varlığın ve yokluğun ne olduğunu sorar. Soracak hiçbir şey bulamasa, en azından felsefenin ne olduğunu, felsefî sorunun diğer soru sorma biçimlerinden farkını sorar. Onun soru sormasının, bir yeniden üretim olmasının temelinde, eleştirel bir etkinlik olması bulunur. Eleştiri, ürünün, görüşün, bir "önceki" üretimin eleştirisidir. Dolayısıyla felsefenin eleştirisi bir görüşten, bir bilgiden, bir açıklamadan, bir anlama biçiminden hoşnut olmama, kuşku duyma üzerine kuruludur.

Teorik yolculuklar, düşünce çalışmaları, kuşkunun irdeleyici ve yol açıcı tutumuna gereksinim duyar. Ancak bu şekilde zihinsel tutumlarımızı değiştirip yeni görüşlere, yeni düşüncelere, yeni bakış açılarına ulaşabiliriz. Kuşku, teorik planda, eleştirel, sorgulayıcı, irdeleyici ve yatıcı bir yetidir. Onun kazandırmış olduğu ivme ile kendimize yeni yollar, yeni çözümler, yeni bakış açıları bulabiliriz. Kuşkunun esenlik çizgisine, yani sağduyuya pratik hayatta da, en az teorik alandaki kadar, belki ondan daha fazla ihtiyaç duyarız. Kuşku sağduyuyu yitirdiğinde, esenlik çizgisini de yitirir. Pratik hayata yönelen kuşku, teorik kuşkudan farklı olarak düşüncelere değil, yapıp etmelere, hâl ve hareketlere ilişkin bir kuşkudur. Bu nedenle doğrudan doğruya yaşam dünyasının, mutluluk ve mutsuzluğun, sevginin ve nefretin, dostluğun ve arkadaşlığın kendisi ile ilgilidir. Gündelik hayatta, kuşkunun yanında her zaman sağduyu olmalıdır, kuşku sağduyu tarafından güdülmelidir. Aksi hâlde kişinin kendisini ve çevresini rahatsız eden zararlı bir duyguya dönüşebilir. Pratik hayat çarşıda pazarda, dostlukta arkadaşlıkta, gündelik ilişkilerde çoğu kez alışılmış yollar üzerinde, geleneklerle, adetlerle, inançlarla, hislerle, içten yaklaşımlarla yaşanır. Dostluk kuşku kaldırmaz, içtenlik kuşku kaldırmaz, sevgi kuşku kaldırmaz, güven kuşku kaldırmaz. Dostluk aynı yolda yürümektir, sevgi aynı türküyü söylemektir, içtenlik farklı bir yol açmamaktır,

[13] J. J. Rousseau, *Emile*, haz. Ülkü Akagündüz, Selis Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 118.

sadakat yolların çatallanmamasıdır. Aşk, çatallanan değil birleşen yollar üzerinden yürür, ayrılmayı değil birleşmeyi gerektirir. Sevgi yolları birleştirmektir, aşk yolları birleştirmektir, dostluk yolları birleştirmektir. Kuramsal boyutuna karşın gündelik hayatta kuşku ileri derecede işlevsel değildir; onu ileri derecede işlevsel kılmaya çalışmak, pratik hayatta kırılmalara ve kopmalara neden olabilecektir. Ama onu büsbütün gündelik hayatın dışında tutmak, bir dogmatizme, bir durağanlığa, bir verimsizliğe, bir atalete, hatta istismara açık bir saflığa yol açabilir.

Burada şunu belirtmekte fayda var: Gerek teorik, gerekse pratik hayatta, kuşku, kuşkuyu sürdürmeye yönelik değildir. Kuşku duymak, kuşkuda kalmak için değil, kuşkuyu geçmek içindir. Teorik kuşkuda, kuşku, hoşgörü havuzunda dinlenir, dinginleşir. Zira bilmenin ve bilgeliğin bitimsiz yolu karşısında duyulan alçakgönüllü teslimiyet, kuşkuya bilmenin bir aracı olarak anlamlı bir konum kazandırır. Yolları Şatallanan Bahçe'deki "bahçe" buradadır; aklın, bilginin ve bilmenin sevincini devşirmesindedir. Bu hâliyle söylersek, kuşkuda dinginlik vardır, temizlik ve sükûnet vardır. Çünkü kuşku, yolda kalmak değil, yolu adım adım yürümektir, yolu yaşamaktır. Bu artık kişinin kendisinin öyküsüdür. Kuşku nasıl onun kuşkusuysa, ulaştığı bahçe de artık onun bahçesi olacaktır.